

POLICENTRIČNI RAZVOJ SLOVENSKEGA JEZIKA IN NJEGOV VPLIV NA OBLIKOVANJE GOVORNE NORME

HOTIMIR TIVADAR

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana, Slovenija,
hotimir.tivadar@ff.uni-lj.si

Sinopsis Slovenski jezik opredeljujemo kot zelo narečno razslojen in kot monocentrični v smislu knjižnega jezika, ki izhaja predvsem iz osrednjeslovenske knjižne tradicije. Dolgotrajni knjižni razvoj je bil prisoten tudi v vzhodnem delu Slovenije kot prekmurski knjižni jezik vse do leta 1919. Večsrediščni kulturni razvoj pa je vplival na razvoj knjižnega jezika, še posebej govorjenega jezika, ki je s stališča normiranja manj določen, niti nima samostojnega kodifikacijskega priročnika. V članku pojasnimo določene nejasnosti glede enotnega in enakopravnega položaja govorcev različnih pokrajin pri normiranju ter rabi knjižnega jezika, med drugim izpostavimo vprašanje variantnosti – zakaj in kdaj je upravičena, da ni okrnjena sporazumevalna, reprezentativna in združevalna funkcija knjižnega jezika. Utemeljimo tudi, zakaj je variantnost nujni del slovenskega govorjenega knjižnega jezika.

Ključne besede:

policentrizem,
knjižni jeziki,
jezikovna norma,
pravorečje,
jezikovne variante,
nacionalni jezik

THE POLYCENTRIC DEVELOPMENT OF THE SLOVENE LANGUAGE AND ITS INFLUENCE ON THE FORMATION OF THE SPEECH NORM

HOTIMIR TIVADAR

University of Ljubljana, Faculty of Arts, Ljubljana, Slovenia, hotimir.tivadar@ff.uni-lj.si

Abstract We define the Slovene language as very dialectally stratified and monocentric in the sense of a literary language, something which derives mainly from the Central Slovene literary tradition. Long-term literary language development was also present in the eastern part of Slovenia until 1919, as the Prekmurje literary language. However, multientral cultural development influenced the development of literary language, mostly spoken language. Spoken language is codified less precisely, nor does it have an independent codification manual. The article explains certain ambiguities regarding the uniform and equal position of speakers of different regions in the standardisation and use of literary language, including the issue of variability – why and when it is justified that the communicative, representative and unifying function of the standard language is not impaired. In this article, we substantiate why variance is a necessary part of the Slovene spoken standard language.

Keywords:
polycentrism,
literary languages,
language norm,
orthoepy,
language variants,
national language

1 Namen in metodologija

Slovenski knjižni jezik je opredeljen kot monocentrični: »Zato se u lingvistici standardni jezici i klasificiraju s obzirom na to imaju li jedan jedinstveni standard pa se radi o monocentričnom standardnom jeziku kakav je slovenski ili mađarski, ili imaju standardizirane varijante vezane za nacije pa se radi o policentričnom standardnom jeziku kakav je engleski, njemački, srpskohrvatski (Daneš 1988: 1507)« (Kordić 2009: 86).

Razpravljanje o policentризmu in monocentризmu oz. s tem povezano centralizacijo oz. decentralizacijo je načeloma vezano na oblikovanje večje, to je ponavadi nacionalne skupnosti, kar je neločljivo povezano s knjižnim jezikom in standardizacijo jezika. Standardizacija jezika je dolgotrajni proces, ki se je na Slovenskem za pisni jezikovni kod večinoma zaključil konec 19. stoletja z uvedbo in sprejetjem novih oblik v splošni rabi. Dokončno se je ta proces poenotenja slovenskega knjižnega jezika zaključil s priključitvijo Prekmurja in prekmurskih govorcev ter piscev v slovenski prostor po letu 1919. Po tem letu so sicer še obstajala določena besedila, predvsem verska in publicistična za otroke (npr. Marijin ogracek v Kleklovih Novinah), ki pa so se postopoma umaknila osrednjeslovenskim knjižnim besedilom in se je tudi verska dejavnost v katoliški in evangeličanski cerkvi v celoti prilagodila osrednjeslovenskemu knjižnemu jeziku.

Slovenski knjižni jezik je torej nedvomno monocentrični, zasnovan na osrednjeslovenskem knjižnem jeziku, katerega začetnik je Primož Trubar, utemeljili pa so ga njegovi nasledniki – Dalmatin, Krelj in tudi Hren, ki je dovolil rabo Dalmatinove Biblije tudi v katoliški cerkvi, kar je omogočilo knjižnojezikovno kontinuiteto.

V tem članku želimo preko predstavitve in nove povezave knjižnojezikovnih dejstev ter diskurzivne analize najvplivnejših jezikoslovnih del izpostaviti policentrično zgodovino sicer monocentričnega slovenskega knjižnega jezika, policentričnost znotraj monocentričnega jezika pa se kaže v sodobnem govorjenem knjižnem jeziku.

2 Policentrični razvoj slovenskega kulturnega in jezikovnega prostora

V slovenski družbi, tudi v sedanji zdravstveni covidni krizi, pogosto slišimo pozive k enotnosti, nerazdvojenosti, odpravljanju razkola. Slovenski jezik in celotna slovenska družba pa se je razvijala v več kulturnih središčih, ki danes vse niti niso na ozemlju Republike Slovenije – Trst, Celovec, Ljubljana, Gradec (prvi študij slovenistike). In znotraj teh središč se je razvijal tudi jezik in jezikovna dejavnost, seveda predvsem v svoji govorjeni obliki. Vzporedna standardizacija se je do druge polovice 19. stoletja, ko se je slovenski jezik dokončno standardiziral v svoji pisni obliki (Jesenšek 2010), ohranila samo na skrajnem severovzhodu, v nekdanji Spodnji Panoniji, kjer so med Muro in Rabo govorili in od 1715 tudi pisali slovenski jezik vzhodnoslovenskega tipa. Šele po 1919 se je potem ta prekmurski slovenski jezik, ki je bil tarča manipulacij madžarskih nacionalistov,¹ pripisovali so mu namreč vendsko, tj. neslovensko poreklo, nekonfliktno (Markoja 2014) umaknil precej drugačnemu osrednjeslovenskemu knjižnemu jeziku. Slovenski knjižni jezik se v svoji pisni obliki od takrat razvija povsem monocentrično, kar je v skladu tudi s svetovnimi jeziki, saj imajo policentrični razvoj načeloma le po številu govorcev večji jeziki. Policentrični standardni jezik pa je načeloma vezan na ustanovitev držav, saj se preko državnosti začne ločevati od drugih delov nekoč jezikovno enotnega območja in kulturnega prostora (primer angleškega (ZDA, Kanada, Avstralija, Velika Britanija ...) in nemškega (Avstrija, Nemčija, Švica) policentrizma). Poseben primer policentričnega standardnega jezika je policentrična delitev srbo-hrvaškega standardnega jezika, ki se zgodi po razpadu Socialistične federativne republike Jugoslavije po letu 1990, ko na območju nekdanje skupne države nastane množica samostojnih držav, obenem pa tudi novi standardni jeziki – hrvaški in srbski, ki sta bila edina zajeta v prejšnjem knjižnem jeziku, potem pa še bošnjaški in črnogorski. Makedonski jezik je podobno kot slovenski jezik bil podvržen monocentričnemu razvoju znotraj republiških okvirov, če odštejemo različne neznanstvene teorije o »bolgarskosti« makedonskega jezika, ki sodijo v domeno nacionalističnega jezikoslovja iste ravni kot poudarjanje vendskosti oz. vindišarstva v slovenskem prostoru.

---

¹ Določeno »renesanso« je prekmurski jezik doživel še v času madžarske okupacije med leti 1941 in 1945, ko je prekmurski knjižni jezik služil kot sredstvo za pridobivanje pristašev ter razdvajanje prekmurskih Slovencev (več v Tivadar 2021).

3 Razvoj knjižnega jezika med monocentrizmom in centralizmom

Slovenščina je torej danes monocentrični knjižni jezik. Vendar je bil slovanski jezik in kulturno-jezikovna tradicija, ki je podlaga sedanjemu knjižnemu jeziku, v svoji zgodovini podvržen različnim policentričnim silam. Večvariantnost, v bistvu policentričnost razvoja slovenskega jezika najbolje opiše Martina Orožen, kar smo pred leti že izpostavili (Tivadar 2011). Slovenska knjižna tradicija od 17. do začetka 19. stoletja izhaja iz štirih normiranih pokrajinsko-dialektalno opredeljivih različic (Orožen 1996: 103): 1. kranjskoslovenske, utemeljene s kodifikacijskimi priročniki (slovniciami in slovarji), 2. koroškoslovenske, 3. prleške (tj. vzhodnoštajerske) in 4. vzhodnoslovenske – prekmurske knjižne različice.²

Orožen (1996: 103) ta razvoj razloži takole:

/K/ranjski in koroškoslovenski tip sta vse od obdobja pokristjanjevanja (8.–10. in 10.–12. stoletje) spričo zemljepisnih in političnoupornih, cerkvenih pregrad na območju nekdanje alpske slovenščine (9.–16. stol.); vzhodnoslovenski in prleški tip pa na območju nekdanje panonske slovenščine. /.../

Orožen obravnava jezikovni razvoj celotnega slovenskega kulturno-jezikovnega območja, ki je bilo upravno ločeno med posamezne slovenske pokrajine, kar je povzročilo tudi policentrični knjižnojezikovni razvoj na območju nekdanjih slovenskih kneževin, Karantanije in Panonije. Območje prvih treh različic je bilo od 14. stoletja dalje vključeno v Notranjo Avstrijo (avstrijski kulturni prostor), medtem ko je bilo območje 4. različice (Prekmurje s Porabjem) že od l. 1180 z mejo na Muri med vojvodino Štajersko in državo Ogrsko vključeno v ogrsko-hrvaški kulturni prostor.

Slovenski jezik torej ni bil deležen le monocentričnega razvoja, kot je vtis na podlagi sodobnih teorij knjižnega oz. standardnega jezika, ki so se utrdile v drugi polovici 20. stoletja. Toporišič ob ustvarjanju fonetične vadnice zapiše:

---

² Povzeto po članku *Variantni razvoj slovenskega (knjižnega) jezika od srednjega veka do Kopitarja* iz monografije (Orožen 1996: 103–113), delitev na vzhodnoslovenski (prekmurski) in prleški tip jezika je narejena zaradi navedka „vzhodnoslovenski in prleški tip knjižnega jezika pa na območju nekdanje panonske slovenščine“ (Orožen 1996: 103), čeprav sta si oba narečno blizu, vendar sta bila vseeno upravno in kulturno (Avstrija – nemško : Ogrska – madžarsko) ter geografsko (takrat samo z brodovi – brez mostov – prehodna reka Mura) ločena.

Kakav je tip izgovora ovdje opisan i snimljen na pločama? Ljubljanski, oslobođen nekih dijalektalnih crta. Zašto? - Slovenski se književni izgovor razvio iz dijalektalne dolenske baze (područje jugoistočno od Ljubljane prema Hrvatskoj). Sveslovenski postao je time, što se u toku stoljeća (od sredine 16. stol. naovamo) oslobađao svojih izrazitih dijalektalnih crta. Tako je ušćuvana – razumije se, samo u svojim općim crtama – dolenska baza slovenskih suglasnika, dok se vokalizam oslanja u prvome redu na gorenjski dijalekt (područje sjeverno i sjeverozapadno od Ljubljane). Intonacije se, jednako kao vokalizam, oslanjaju na gorenjski dijalekt, a rečenična intonacija uglavnom na središnje slovenske dijalekte. Zahvaljujući činjenici, da se Ljubljana nalazi nekako na granici dvaju središnjih, velikih slovenskih dijalekata, gorenjskog i dolenskog, poprimila je karakteristike i jednoga i drugog uglavnom u onakvom srazmjeru, kakav je karakterističan za slovenski književni govor. (Toporišič 1961: 15)

Toporišič osredneslovenski govor (Ljubljana z okolico) postavlja za živi temelj knjižnoga jezika, ravno zaradi mejnosti Ljubljane, ki združuje obe geografski (dialektalni) skupini – gorenjsko in dolensko, pri čemer naj bi bilo v ljubljanskem govoru uravnoteženo prisotno tako dolensko kot gorenjsko, kar je značilno (»karakteristično«) za slovenski knjižni govor. V Slovenski slovnici gre Toporišič še korak dlje:

To, kar naj bi postalo tudi v resnici splošno (kakor je splošen slovenski zborni pisni jezik, in v precejšnji meri tudi brani), pa v resnici obstaja dokaj izoblikovano na osrednjem gorenjsko-dolenskem območju s središčem v Ljubljani in okoliških, deloma pa tudi bolj oddaljenih mestnih naseljih. – Na tem področju se določeni sloji (izobraženski, sploh mestni) prebivalstva že kar „rodijo“ s knjižnopogovornim jezikom, tu je v določeni socialno-izobrazbeni plasti prebivalstva pogovorni jezik (četudi pokrajinski) že skoraj docela spodrnil tradicionalno zemljepisno podeželsko narečje, tj. ali gorenjščino ali dolensjščino, štajersjščino, primorsjščino, korošjščino. (Toporišič 2000: 17)

Pri razlagi knjižnojezikovnega konstrukta, ki ga hoče Toporišič osmisliti z realnim govorom, Toporišič knjižni jezik dejansko usmeri v zasebno rabo, saj pravi, da se določeni ljubljanski sloji že kar »rodijo« (rahlo distanco do tega izraza in teorije vzpostavlja z narekovaji) v knjižnopogovorni jezik. Na ta način v ozadje pomakne naslednjo svojo trditev prav tako iz Slovenske slovnice:

Nosilec zbornega jezika je jezikovno šolani človek (vsaj do stopnje srednje šole): to je pisec strokovnih in znanstvenih besedil; novinar in sodelavec dnevnih in drugih periodičnih tiskov; pisatelj, esejist, pesnik (v glavnem); prevajalec vseh vrst (zlasti tudi neumetnostnih besedil); kdor v podjetjih in ustanovah – kulturnih, političnih, družbenih – skrbi za uradno pisno obveščanje in za najraznovrstnejšo, posebno tudi tehnično dokumentacijo; pisec privatnih pisem in dnevnikov (v večini primerov). (Toporišič 2000: 15)

Knjižni jezik je torej izrazito vezan na šolanje (vsaj do stopnje srednje šole), kjer se učimo pisati, in na javni govorni položaj – vezanosti knjižnega jezika na pisavo Toporišič ne zanika in s tem v bistvu sledi pomenu pisnega jezika tudi za javni govor (prim. Tivadar 2010):

Zborni jezik je torej na Slovenskem predvsem in najprej pisani jezik. /.../ Manj se slovenski zborni jezik govori ne po pripravljeni pisni predlogi, ampak brez nje. Govorijo ga posebno v šolah učitelji in učenci vseh stopenj pred formalnim zborom, tj. pred razredom ali drugačnim poslušalstvom. /.../ Slovenskega zbornega jezika se človek skoraj nikoli (oz. le redko) ne nauči kot materne jezika; v veliki meri si ga pridobi šele z zavestnim prisvajanjem (pouk slovenskega knjižnega jezika v šolah raznih vrst in stopenj, tudi v vrtcih), v precejšnji meri pa si to in ono iz zbornega jezika prisvoji na podlagi pasivne ali aktivne udeležnosti v zbornem občevanju (zadnje npr. pri branju zbornih besedil ali pri poslušanju). – Zborni jezik je poleg tega tudi funkcijsko najbolj razčlenjen, gotovo bolj kot zemljepisno narečje. – Značilnosti zborne zvrsti jezika so tudi sorazmerno natančno raziskane in predpisane v slovnici, slovarju, stilistiki, pravopisu, pravorečju. – Tudi pričujoča slovnica je slovnica slovenskega zbornega jezika; iz preostalih zvrsti se v njej obravnavajo samo tiste stvari, ki iz njih prihajajo v zborni jezik. (Toporišič 2000: 15; podčrtal avtor članka)

Izpostavljen je torej knjižni jezik nasproti narečjem, knjižni jezik je zaradi večje »funkcijske razčlenjenosti« kot narečja tudi natančneje opisan, predpisan. Tukaj sta upoštevana načeli priučnosti in pisnosti, kar je razvidno iz teh trditev, da se knjižnega jezika nikoli ne naučimo kot materne jezika, ampak se ga priučimo preko procesa šolanja in opismenjevanja. Vendar obenem z dodatkom v oklepaju, da se »le redko« kdo nauči knjižnega jezika kot materne jezika, dopušča Toporišič v svoji teoriji slovenskega knjižnega jezika odprta vrata za različne interpretacije glede »priučljivosti« ali »vrojenosti« knjižnega jezika v govorcih določenega območja in sloja prebivalstva, ki ima prednost pri učenju in obvladanju knjižnega jezika (npr. izgovor tonemskosti). Kot smo navedli zgoraj, namreč pravi, da se na »tem področju /.../ določeni sloji (izobraženski, sploh mestni) prebivalstva že kar „rodijo“ s knjižnopogovornim jezikom«, ki ga Toporišič izvzema iz dialektalnega okvira in ga v bistvu dodatno normira. Izpostavi, da je »pokrajinski pogovorni jezik Ljubljane nekako zunaj presoje s stališča tega ali onega narečja (konkretno gorenjskega ali dolenskega), že ima značaj splošnosti«. K temu potem še doda, da je to v bistvu »prosta občevalna varianta slovenskega knjižnega jezika (torej poleg redkejša zborne).« (vse Toporišič 2000: 17)

Ob teh izrazih naravnosti in rojenja ter učenja knjižnega jezika pa sta nerazrešeni in nedorečeni dve razmerji: 1. med knjižnim oz. zbornim jezikom in splošno- oz. knjižnopogovornim jezikom in 2. splošno- oz. knjižnopogovornim in pokrajinskim pogovornim jezikom (opisan v Toporišič 2000: 22)

S vključevanjem naravnosti in »vrojenosti« knjižnopogovornega jezika se je Toporišič oddaljeval od osnovne definicije knjižnega jezika kot priučenega in pridobljenega sekundarnega govorjenega koda. Toporišič je sicer usmerjen v pisni knjižni jezik, kar je še danes, še posebej pa je bila v preteklosti osnovna jezikoslovna raziskovalna in kodifikacijska usmeritev. To ima za posledico tudi tradicionalno vključenost slovenskega pravorečja v pisni kodifikacijski priročnik – *Slovenski pravopis* (2001). O tem smo že večkrat pisali in tudi problematizirali zapostavljenost pravorečja (Tivadar 2019) in govora, kar se sicer v zadnjih dveh desetletjih popravlja (Tivadar 2012). Vendar je še vedno dokaj pogosto, toda napačno nerazlikovanje pisnega in govorjenega jezika ter usmerjenost v pravopis kot edini in enotni knjižni izraz, zaradi tega pa je pogosto raziskovanje pravorečja z osebnega in s tem predvsem dialektalnega oz. zgodovinskosistemskega stališča, kar se je pokazalo na 1. slovenskem pravorečnem posvetu (2020). Slovenski javni govor je soodvisen od pisnega knjižnega jezika, vsaj od leta 1991 živi povsem samosvoje življenje kot bivši jezik druge Jugoslavije (o prihodnosti in sedanjosti slovenščine kot bivšega jugoslovanskega jezika v Tivadar 2018b). Sorazmerno kratka zgodovina slovenskega jezika (skoraj popolna odsotnost slovenščine v jugoslovanski diplomaciji, vojski in državnih, tj. zveznih, institucijah) v državnem (najreprezentativnejšem) govornem položaju in velika narečna razslojenost, navezanost na lokalni (narečni) govor sta tudi razloga, zakaj imamo sorazmerno neutrjeno zavest o enotnem govorjenem knjižnem jeziku. Toda vezivno tkivo govorjenega knjižnega jezika, ki ga predstavlja pisni jezik in dolga radijska (kasneje tudi televizijska) tradicija na nacionalni radio-televiziji (začetek sega v leto 1928, ko je prvič začel oddajati Radio Ljubljana; več v Tivadar 2003), je razvilo enoten knjižni jezikovni izraz tudi v govorjenem kodu. Preko knjižne izreke v slovenskih šolah in razvitega medijskega govora se je enotnost zborne izreke sorazmerno spontano izoblikovala, zato danes lahko govorimo o enotni knjižni izreki, kar je bilo izpričano tudi v fonetično-fonoloških raziskavah (Tivadar 2004, še posebej pa Tivadar 2010b, ko so bila raziskana predvsem nebrana in ne posebej za fonetično-pravorečno raziskavo pripravljena medijska besedila). Pogosto izpostavljena nedoločenost slovenske zborne izreke je torej brez osnove, občutek nedorečenosti pa je verjetno v dopuščanju določenih dvojnic in

nerazumevanju manjše ustaljenosti govornega jezika, kar potem vpliva tudi na dojemanje in realizacijo knjižne izreke.

4 Centralizem in vključevalnost knjižnojezikovne norme

Splošnost in reprezentativnost knjižnega jezika je njegova inherentna značilnost, ki se je za slovenski knjižni jezik uresničila že konec 19. stoletja, ko se je osrednjeslovenski knjižni jezik uveljavil na celotnem slovenskem območju in dobil tudi prožno stabilno, če parafraziramo Mathesiusa, podobo, sprejemljivo za večino slovenskih govorcev. Kljub temu da je bil v ospredju osrednjeslovenski knjižni jezik, moramo izpostaviti policentrični princip v slovenskem jeziku. Konec 19. stoletja se je namreč v pretežno osrednjeslovenski knjižni jezik na protestantskih knjižnih temeljih vključilo kar nekaj t. i. novih oblik, pretežno koroško-štajerskih (o tem pišem že v svoji diplomski, Tivadar 1998: 34–35). Breznik pri uvedbi novih oblik izpostavi, »da so baš koroško-štajerske oblike most, ki nas veže z ilirci in ostalimi Slovani, h katerim se je tedaj nagibalo našo občinstvo« (Breznik 1982: 87).³ Zagovorniki novih oblik in Svetčevi zagovorniki so bili Navratil, Levstik, Miklošič, F. Cegnar in M. Cigale, ki je leta 1860 pripravil slovenski državni zakonik in vanj že uvedel nove oblike – nove oblike so bile tako uvedene v uradno slovenščino, ki je bila podlaga za kasnejše šolske knjige in s tem tudi za prevlado novih oblik, kljub nasprotovanju Bleiweisovih Novic (Breznik 1982: 88).⁴

Velika sprejemljivost pisnega jezika je posledica postopne uveljavitve skupnega knjižnega jezika, ki ni bil utemeljen le na jeziku enega območja, ampak so se smiselno vključevala tudi druga območja. Postopno uveljavljanje govornega knjižnega jezika preko knjige še posebej v šolstvu, pa tudi preko (deželnega) parlamentarnega jezika (Tivadar 2010a) je delovalo tudi na dokaj postopno sprejemanje govornega jezika v splošno zavest, k čemur je odločilno vlogo prispeval tudi že omenjeni nacionalni radio (Radio Ljubljana, kasneje Radio Slovenija). Zaradi primarnosti govornega jezika in žive rabe narečij so Toporišičeve usmeritve glede normiranja govornega jezika, vezane le na Ljubljano, bile pogosto le želja:

---

³ Na isti strani Breznik nadaljuje: »Vse koroško-štajerske oblike pa se ne dadó vpeljati v kranjsko, ravno tako pa se tudi vse kranjske posebnosti ne dajo vzdržati. Naj se napravi pameten kompromis med obema dolgoletnima tekmečema, pogoje naj stavi pa – staroslovenščina /stara cerkvena slovanščina/. To načelo je položil Podgorski v pisavo in poskus je uspel.« Breznik Levca imenuje tudi za »pravega reformatorja naše pisave«.

⁴ Na 88. strani Breznik sistematično in pregledno navede Svetčeve nove oblike, ki jih je le-ta vpeljal v svoje članke leta 1849.

Ljubljana se nahaja i u središtu svih slovenskih dijalekata, u njoj su smještene najviše slovenske kulturne i političke institucije, koje imaju koncentracijsku, centripetalnu snagu. Razumljivo je zbog svega toga, da se kultivirani govor ljubljanskog intelektualca i umjetnika smatra onom normom, kojoj se svatko, tko želi dobro slovenski govoriti, nastoji što više približiti. (Toporišič 1961: 15)

Realni opis slovenskega javnega govora in kulturnega prostora, ki se stika v Ljubljani, je predstavil Toporišič v tem navedku iz svojega fonetičnega učbenika (1961). Tovrstni princip pa je naletel na precejšen upor predvsem po letu 1991 in razvijanju državnega jezika, poleg tega pa tudi zaradi manj vključujoče ter socialno nepravilne družbe, ko se je socialni razkorak med Ljubljano in ostalim delom Slovenije povečeval (Tivadar 2011). Zato mnogi jezikoslovci, ki gledajo na normiranje jezika samo iz ene perspektive in enega središča, predvsem iz Ljubljane, težko razumejo nasprotovanje odločujoči vlogi osrednjeslovenskega govornika in govoru Ljubljane kot modelu slovenske knjižne izreke:

Celo jezik, naša slovenščina, izgublja v osrednji Sloveniji tla pod nogami. Jezik, ki nas je edini vedno združeval in ki smo ga pri nas v obdobju najhujšega pritiska trdovratno in ljubeče gojili, postaja za nekatere nepotreben ... Tukaj nas oblega italijanščina na cesti, na uradih in predvsem po televiziji. Kako se počutimo, ko se zavemo, kako se jezikovno uglajeno govorjenje po italijanski televiziji bije z ohlapno in nenehno vsiljujočo ljubljansko narečno govorico po osrednji slovenski televiziji? Zdi se, da vsi skupaj ne potrebujemo jezika, ki bi nas združeval, ampak kot da je potrebno poudariti razlike, ki nas ločujejo. Po takem kriteriju bo vsakdo gojil samo svoje narečje, sporazumevali pa se bomo pri nas samo v italijanščini, v osrednji Sloveniji pa v angleščini. (mnenje prof. Nade Pertot iz Trsta; Dolgan 1996: 70–71; glej tudi v Tivadar 1998: 54)

Zelo ostro stališče zamejske intelektualke lahko zavrtnemo z levo roko, češ da je preobčutljiva. Lahko pa se nad tem zamislimo in ponovno preverimo stanje slovenske zborne izreke, ki se morda pretirano usmerja v osrednjeslovensko govorico. Določene razloge za to trditev najdemo celo v trenutni kodifikaciji knjižnega jezika, ki ima med drugim kodificiran tako tonemski naglas (tonsko naglaševanje, zapisano v okroglih oklepajih), kot tudi razlikovanje med dolgimi in kratkimi naglašeni samoglasniki, kar je tudi vezano na osrednjeslovenski govor, pri čemer gre pogosto za mešanje med redukcijo samoglasnikov kratkih naglašeni samoglasnikov – polglasniški izgovor kratkih naglašeni samoglasnikov, kar se pojavi tudi v kontroliranih snemalnih pogojih pri kodifikacijskih primerih, npr. uhat (poslušaj eSSKJ, fran.si), kjer je izgovorjen polglasnik namesto kratkega a. Če gledamo vključevalno, potem niti tovrstna redukcija kratkih in naglašeni

samoglasnikov ne bi smela biti napačna oz. bi jo morali vsaj dopuščati v knjižni izreki. Obenem pa bi bilo treba enakovredno obravnavati že večkrat potrjeno nerazlikovanje med dolgimi in kratkimi naglašeni samoglasniki (majhen korak je bil narejen v sklepih s 1. slovenskega pravorečnega posveta (1. slovenski pravorečni posvet, str. 246), kjer se tovrstno nerazlikovanje naglašanih samoglasnikov po trajanju dopušča).

In če natančneje pogledamo slovensko knjižno tradicijo in ustvarjanje knjižnega jezika v času dejanskega vzpostavljanja knjižnega jezika, kar je sovpadalo z nacionalnim gibanjem in narodnim prebujenjem (pomlad narodov) 1848, ki je vodila do vzpostavitve množice nacionalnih držav namesto kraljevin in drugih fevdalnih tvorb, vidimo, da je bilo ves čas prisotno vključevanje ne samo monocentričnih elementov, ampak tudi neosrednjeslovenskih prvin. Najočitnejši primer so že omenjene »nove oblike«.

In če sklenemo to poglavje o centralističnih težnjah, ki so gotovo tuje zgodovini in tudi podobi narečno zelo razslojenega slovenskega jezika: v prihodnje moramo težiti k oblikovanju slovenskega govorjenega knjižnega jezika za vse njegove uporabnike in izogibanju izključevalnih centralističnih teženj. Pretirano pokrajinsko determiniranost govorca in jezikovnega ustvarjalca nazorno pokaže primer Stanka Vraza iz Veržeja, vasi na prleški obali reke Mure, ki se je lažje povezal s hrvaškim kulturnim prostorom kot z osrednjeslovensko knjižnojezikovno in kulturno tradicijo (Prešeren, Čop idr.). Prva polovica 19. stoletja je bil še čas ustvarjanja enotnega jezika, kar se je potem zaključilo s sprejetjem gajice (črkopisa) in »novih oblik«. Danes pa imamo že ustaljen in uveljavljen knjižni jezik v šolah, parlamentu in drugih državno-kulturnih institucijah, zato lahko tudi lažje upravljamo z določenimi konfliktnimi situacijami.

5 Za zaključek – vseslovenska sprejemljivost in monocentrično vključevalen princip normiranja govorjenega knjižnega jezika

Zborna oblika knjižnega jezika se uporablja skratka zmeraj takrat, ko je pred govorečim družbeno izoblikovan, tj. javen (oficialen) zbor poslušalcev, zlasti še, če je ta zbor izobrazbeno, narečno ali tudi socialno neenak. (Toporišič 2000: 15)

Če smo kdaj v preteklih člankih kritizirali Toporišičevo pretirano ljubljanoцентриčno usmeritev, ki je izhajala iz njegovih tudi precej čustvenih trditev in preodločnega zagovarjanja svojih raziskovalno-kodifikacijskih stališč (npr. izjava o revežih, ki ne slišijo in ne znajo tonemsko, glej Tivadar 2012: 596), bomo ob koncu članka izpostavili njegovo trditev o vseslovenskosti knjižnega jezika, ki je namenjen vsem govorcem, izobrazbeno, narečno in socialno neenakim. Toporišič je imel tudi preko še vedno aktualnega Slovenskega pravopisa (2001) odločen vpliv na slovensko kodifikacijo, obenem je tudi simbol slovenskega jezikoslovja zaradi svoje plodovitosti in predvsem kot edini avtor Slovenske slovnice. S to trditvijo v svoji slovnici pojmuje knjižno izreko kot enotno javno izreko za vse slovenske govorce, pri čemer mu je temelj kodifikacije javna izreka vsaj srednješolsko izobraženega govorca, kot smo omenili prej. Toporišič se je strinjal z opredelitvijo knjižnega jezika kot tuje in neorganske, nenaravne jezikovne zvrsti, kar izpostavi tudi Kordić:

Drugo što ističu lingvisti s južnoslavenskih prostora je da je standardni jezik suprotstavljen organskim jezicima. Ni takva tvrdnja se ne može naći u inozemnim leksikonima jer se izraz organski jezici uopće ne koristi u inozemnoj lingvistici. Sto bi on uopće trebao značiti? Da su neki jezici organski, a standardni da je anorganski? Da jedni imaju organe, a standardni nema? Da su jedni živi, a standardni nije? Ne iznenađuje što se taj izraz ne pojavljuje u lingvističkim leksikonima. (Kordić 2009: 84)

K temu lahko dodamo že izpostavljene misli o samosvojem življenju in pozitivni vlogi knjižnega jezika v naravni komunikaciji. Knjižni jezik namreč živi svoje življenje v javnosti in kot takega moramo obravnavati tudi njegov govoreni kod – knjižno izreko (Tivadar 2019), predvsem pa mora vsak raziskovalec svoje pravorečne odločitve ustrezno utemeljiti s sodobnimi primeri, seveda ob upoštevanju jezikoslovne tradicije (Tivadar 2018a: 168). In ta tradicija je bila pretežno osrednjeslovensko monocentrična; policentrični razvoj se kaže v sprejemanju novih oblik ter ne samo osrednjeslovenskih prvin v knjižni jezik nekoč, danes pa v še živih narečjih, ki vplivajo tudi na javni govor. Večvariantnost kot raznolikosti slovenske kulture (in jezika) je zato predvsem v govorenem knjižnem jeziku nujna in utemeljena, o čemer je treba splošno in tudi strokovno javnost še ozaveščati, saj je centralizem in togost sicer pogosta, vendar nehumanistična zunajjezikovna in nasilna stvarnost. Skrb za knjižno pomeni obenem tudi skrb za neknjižno in je socialno-solidarnostni element:

Če se o javnem govoru in pisanju, ki je predvsem knjižno, ne bo zadosti in ustrezno govorilo (ter vadilo) v šoli (predvsem do konca srednje šole), bo prestižnost knjižnega jezika, o kateri

smiselno dvomijo nekateri jezikoslovci (Stabej 2010: 239–244; Jarnovič 2006), postala še toliko močnejša in socialno determinirana, dostopna le najbolj premožnim (če vzamemo za merilo dohodek npr. nad 2100 EUR bruto, ga ima samo še približno 20 % aktivnega prebivalstva; http://www.stat.si/letopis/2009/13_09/13-04-09.htm). (Tivadar 2011: 87–88)

Proti nenaravnemu razvoju jezika pa se lahko borimo samo z ohranjanjem in razvijanjem kulture ter spoštovanjem različnosti, zgodovine in žive kulturne dediščine od Monoštra do Rezije, Celovca do Bele Krajine, torej znotraj države in tudi v zamejstvu. Danes tudi mediji in gospodarstvo spodbujajo centralistični razvoj, kar se kaže v koncentraciji kapitala v pisnih (primer: združitev Večera in Dnevnika, pred tem Vestnika z Večerom) in govorjenih (združitev medijev pod okriljem družbe Salomon, od Radia Aktual do Radia Štajerski val, некоč Šmarje pri Jelšah, prvi regionalni radio na Slovenskem; Tivadar 2003) medijih. Kako bo to vplivalo na nadaljnji razvoj knjižnega jezika, bomo videli v prihodnosti. Upamo, da se ne bo zaradi odklonilnega odnosa do narečij s strani dela jezikoslovcev krepilo nasprotovanje knjižnemu jeziku na drugi strani. V zadnjem času se pisanje v prekmurskem knjižnem jeziku ponovno krepi, kar je lahko ob primerni vključenosti tudi obrobni narečij in kakovostnem govornem izobraževanju pozitivno ter pomeni obogatitev knjižnega jezika. Policentričnost se mora odražati, predvsem preko v rabi utemeljene variantnosti, tudi v tradicionalno monocentričnem slovenskem knjižnem jeziku, še posebej zaradi policentričnega razvoja slovenskega jezika in tradicionalno velike lokalne razdrobljenosti slovenskega kulturnega prostora, kar mora vplivati tudi na razvoj knjižne jezikovne zvrsti.

Literatura

1. *slovenski pravorečni posvet*. Ur. Tanja Mirtič in Marko Snoj. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2021.
- Anton BREZNIK, (1913–1915), 1982: Razvoj novejšje slovenske pisave pa Levčev pravopis. *Jezikoslovne razprave*. Ur. Jože Toporišič. Ljubljana: Slovenska matica. 83–133.
- Marjan DOLGAN, 1996: *Govorno ustvarjanje*. Ljubljana: Rokus. 63–79.
- eSSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika 2016–*. Dostop 30. 11. 2021 na www.fran.si.
- Marko JESENŠEK, 2010: Slovenski knjižni jezik med središčem in obrobjem – normativnost in/ali partikularizem. *Vloge središča: konvergenca regij in kultur*. Ur. Irena Novak Popov. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 13–22.
- Snježana KORDIČ, 2009: Policentrični standardni jezik. *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti*. Zagreb: Disput. 83–108.
- Darja MARKOJA, 2014: Jezikovna situacija v Prekmurju v obdobju od reformacije do začetka 20. stoletja. *Stati inu obstati: revija za vprašanja protestantizma 19/20*, 79–99, 430.
- Martina OROŽEN, 1996: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika (od Brižinskih spomenikov do Kopitarja)*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

- Hotimir TIVADAR, 1998: Govorjeni knjižni jezik – njegovo normiranje in uresničevanje (ob akustični analizi fonema /v/ na primerih iz radijskih besedil). *Diplomska naloga*. Praga, Ljubljana: [H. Tivadar].
- Hotimir TIVADAR, 2003: Aktualna vprašanja slovenskega pravorečja. *Współczesna polska i słoweńska sytuacja językowa*. Ur. Stanisław Gajda, Ada Vidovič-Muha. Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej; Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta. 281–299.
- Hotimir TIVADAR, 2004: Fonetično-fonološke lastnosti samoglasnikov v sodobnem knjižnem jeziku. *Slavistična revija* 52/1, 31–48.
- Hotimir TIVADAR, 2011: Regionalna (in socialna) različnost slovenskega (knjižnega) jezika v zgodovini in sedanosti. *Globinska moč besede: red. prof. dr. Martini Orožen ob 80-letnici*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. 80–91.
- Hotimir TIVADAR, 2010a: Slovenski jezik med knjigo in Ljubljano. *Vloge središča: konvergenca regij in kultur*. Ur. Irena Novak Popov. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 21). Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 25–35.
- Hotimir TIVADAR, 2010b: Normativni vidik slovenščine v 3. tisočletju – knjižna slovenščina med realnostjo in idealnostjo. *Slavistična revija* 58/1, 105–116.
- Hotimir TIVADAR, 2012: Nove usmeritve pri raziskavah govora s pogledom v preteklost. *Slavistična revija* 60/4, 587–601. Dostop 30. 11. 2021 na http://www.srl.si/sql_pdf/SRL_2012_4_02.pdf
- Hotimir TIVADAR, 2018a: Slovensko pravorečje kot samostojna kodifikacijska knjiga? *Slavia Centralis* 11/2, 158–171.
- Hotimir TIVADAR, 2018b: Future of Slovene as a former Yugoslav language: (speech and language between language dictators and real life). *Govor: časopis za fonetiku* 35/1, 53–77.
- Hotimir TIVADAR, 2019: Protestantska knjižna tradicija in normiranje slovenskega (govorjenega) jezika. *Slavia Centralis* 12/1, 299–311.
- Hotimir TIVADAR, 2021: Uvodna razprava ob prenovljeni izdaji knjige *Zgodovina iz spomina. Zgodovinski spomin slovenskega Prekmurja: druga izdaja polemike o knjigi Tiborja Zsige (Vilko Novak)*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- Jože TOPORIŠIČ, 1961: *Slovenski jezik na pločama*. Zagreb: Institut za fonetiku FF Sveučilišta u Zagrebu.
- Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

The Polycentric Development of the Slovene Language and its Influence on the Formation of the Speech Norm

The Slovene standard language is undoubtedly monocentric, based on the Central Slovene standard language, in which Primož Trubar was a groundbreaking agent. The Slovene language and the entirety of Slovene society developed in several cultural centres, which today are not all in the territory of the Republic of Slovenia – Trieste, Klagenfurt, Ljubljana, Graz (the first Slovene studies at university level). Within these centres, language and language activity also developed, mainly in its spoken form. The standardisation of language is, in principle, a long process, which, in Slovenia for the written language code, ended mostly at the end of the 19th century with the introduction and adoption of new forms in general use. The unification process of the Slovene standard language was complete after the incorporation of Prekmurje and the integration of Prekmurje speakers and writers into the Slovene space. The Slovene standard language (2 million speakers) developed in a more monocentric way than other languages with more speakers (German, English, and Serbo-Croatian included). The multivariate polycentric development of the Slovene language is described by Martina Orožen, who said that the Slovene literary tradition from the 17th to the beginning of the 19th centuries derives from four standardised landscape-dialectally definable versions (Orožen 1996: 103). The development of the Slovene language was not exclusively monocentric, because it also has variance in the spoken language. Some kind of polycentric development is reflected in the current dialect stratification. Literary language is associated strongly with written language and schooling (at least up to High School), where we learn to write. That is also what Toporišič said in his Slovenian grammar. At the same time, Toporišič places

the Central Slovene dialect (Ljubljana and its surroundings) as the "living foundation" of the literary language, precisely because of the borders of Ljubljana, which unites both geographical (dialectal) groups - Gorenjska and Dolenjska. He also directs literary language to private use, as he said that certain layers of Ljubljana were already "born" (a slight distance from this term and theories is established with quotation marks) in the literary colloquial language. However, Toporišič points out in *Slovenska slovnica* that the literary language is intended for all classes, and holders who have at least a secondary education. In this way, he emphasises the teachability and all-Slovenianness of the Slovene literary language. The basis of the book's dictum is mainly public speech, which we learn in schools, and radio speech and other representative public speakers.

Despite their monocentric development in the past, Slovene orthography and spoken literary language must be oriented polycentrically. This is attested by the phonemic-accent versions in the standard literary language (*usus*). Everyone should be able to learn the standard language. Moreover, this is the most crucial characteristic.

